

FONETIK VA GRAFIK JIHATDAN O'ZLASHGAN ARAB DIPLOMATIK TERMINLARI

Mirziyatov Shuhrat,

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti. Toshkent, O'zbekiston

Annotatsiya: Ushbu maqolada diplomatiya va xalqaro munosabatlar sohasidagi arab tili diplomatik terminlarining o'zlashishi hamda ularning til muhitiga moslashish jarayonlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda Arab standartlashtirish oliy qo'mitasi (AIDMO) ichki nizomiga tayangan holda xorijiy atamalarining arab tiliga kirib kelish usullari — arablashtirish (ta'rīb), fonetik ko'chirish (an-naql aş-şawtī), leksik o'zlashtirish (al-iqtirād al-lughawī) va fonetik transliteratsiya (at-tarjama aş-şawtiyya) kabi to'rtta asosiy tabaqalanish doirasida o'rganilgan. UNESCO, UNICEF, NATO va Interpol kabi xalqaro tashkilotlar hamda diplomatik terminlar misolida o'zlashma birliklarning arab tili fonetik, grafik va grammatik tizimiga moslashish mexanizmlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Arab tili, diplomatik terminologiya, o'zlashma so'zlar, arablashtirish (ta'rīb), fonetik transliteratsiya, leksik o'zlashtirish, AIDMO, xalqaro munosabatlar diskursi.

Kirish. Diplomatiya va xalqaro munosabatlar sohasida arab tili juda boy terminologik tizimga ega. Ayniqsa, XX–XXI asrlarda xalqaro siyosiy munosabatlarning rivojlanishi natijasida arab tiliga ingliz, fransuz, fors, turk va lotin tillaridan ko'plab diplomatik terminlar o'zlashgan. Bu terminlar arab tili fonetik, morfologik va grammatik qoidalariga moslashtirilgan holda qo'llanadi. Taraqqiyot natijasida muayyan tilga o'zlashayotgan har qanday so'z (termin) yoki til elementlari yangi til muhitida uzoq muddatli moslashuv jarayonini boshidan o'tkazadi. Zero, so'z o'zlashtirilayotgan til bilan o'zlashtiruvchi tilning tovushlar sistemasi hamda grammatik qurilishi ko'p hollarda bir-biridan farq qiladi.

Bundan tashqari, o'zlashtirilayotgan so'z yoki termin har doim ham manba-tildagi ma'nosi bilan o'zlashtirilavermaydi, o'zlashtiriluvchi tilning fonetik va grammatik tizimiga moslashtiriladi. Bunda, eng avvalo, o'zlashayotgan so'z yoki terminning o'zlashtiruvchi tilga mos kelmaydigan tovushlari tushib qoladi yoki almashadi. Almashinayotgan tovushlar bir-biriga o'xshash yoki yaqin bo'lishi lozim.

Arab diplomatik terminologiyasida ham fonetik moslashuv jarayonidan o'tgan terminlar yetarli. Sababi, birinchidan, arab tilidagi diplomatik terminlarning, asosan, o'zlashmalardan tashkil topganligi, ikkinchidan, mazkur o'zlashmalarning arab tili fonetik tizimi va talaffuz normasiga mos kelmasligi bilan izohlash mumkin.

Metod. J. Watsonning ilmiy ishi arab tili fonologiyasi va morfologiyasiga bag'ishlangan fundamental manbalardan biridir (Watson J. C. E. The Phonology and Morphology of Arabic. Oxford: Oxford University Press, 2002. XIII, 307 p.). Bu kitob arab tilida so'z tuzilishi, morfologik qoliplar, fonologik moslashuv va so'z shakllanish jarayonlarini tushuntirish uchun muhim. O'zlashma terminlar arab yozuvi va talaffuziga moslashganda, ularni fonetik-morfologik jihatdan tahlil qilishda Watson manbasi nazariy tayanch bo'la oladi.

Oxirgi yillarda qimmatli ilmiy manbalar qatorida J. al-Kinayning "Morphophonemics of loanwords in Arabic" maqolasi asosiy tahliliy material hisoblanmoqda (Al-Qinai J. B. S. Morphophonemics of loanwords in Arabic // Studies in the Linguistic Sciences. 2000. Vol. 30, № 2. P. 1–25.). Bu maqola aynan arab tilida o'zlashma so'zlarning morfofonemik moslashuviga bag'ishlangan. Unda arablashtirish jarayoni chet so'zlarni arab tiliga fonologik yoki morfologik o'zgarishlar orqali kiritish, ularni arab fonologik va morfologik qoliplariga moslashtirish sifatida

Ayni kungacha arab dunyosida til siyosatining katta markazi hisoblangan Arab Industrial Development, Standardization and Mining Organization (keyinchalik – AIDMO) tashkilotining سيسي قتل اي لعل ايب ر عل ان ج ل ل ي ل خ ا د ل ا م ا ظ ن ل (An-Nizām ad-Dākhilī lil-Lajna al-‘Arabiyya al-‘Ulyā lit-Taqyīs) “Arab standartlashtirish oliy qo‘mitasining ichki nizomi”da fonetik o‘zlashmalar va arablashtirish haqida quyidagi tabaqalashtirish keltiriladi:

1. التارجمان (ta'rīb) 'arablashtirish';
2. ان ناقل اش سوتى (an-naql aş-şawtī) 'fonetik ko'chirish';
3. ال لغه ايقتراد (al-iqtirād al-lughawī) 'leksik o'zlashtirish';
4. ات تارجمه اش سوتى (at-tarjama aş-şawtiyya) 'fonetik transliteratsiya'.

Natijalar. 1. بىر عتلا (ta‘rīb) – ‘arablashtirish’

Ta'tamidu al-lugha al-'arabiyya 'alā at-ta'rīb fī idkhāl al-muṣṭalaḥāt al-ḥadītha. "Arab tili zamonaviy terminlarni kiritishda arablashtirish usuliga tayanadi".

Arab tili diplomatik terminlari orasida bu turdagi o'zlashmalar kam foizni tashkil qiladi. Sababi, arab tilining o'z fonetik va grammatik qoidalari borki, o'zlashmalarni hech qanday o'zgarishsiz qabul qilishning iloji yo'q. Arab tilida qaysi soha va qaysi tildan o'zlashmasin, arab grafikasida ifodalanishi tabiiy. Ular asosan ingliz, fransuz va lotin tillaridan kirib kelgan bo'lib, arab tilida grafik moslashuv bosqichidan o'tgan.

Masalan: لوكوتورب brütükül (ing. ‘protocol’) ‘protokol’, نشكناس sänkshin (ing. ‘sanction’) ‘sanksiya’, ميهما دبلوماسييا mihma diblūmāsiyya (ing. ‘diplomatic mission’) ‘diplomatik missiya’, لوكوتورب ي س ا م ل ب د brütükül diblūmāsī (‘diplomatic protocol’) ‘diplomatik protokol’, استيراتسييا istirātijiyya (ing. ‘strategic’) ‘strategiya’, قنصل qunṣul (ing. ‘consul’) ‘konsul’ va boshqa ko‘plab misollarni keltirish mumkin.

Arab tilida p tovushining mavjud emasligi sababli b harfi bilan almashtirish ishlari kuzatiladi. Masalan, ingliz tilidagi ‘diplomacy’ ‘diplomatiya’ termini دىپلوماسىيە dīblūmāsiyya, ‘parliament’ termini uchun پارلمان barlamān ‘parlament’ ishlatiladi.

تاودأ ةمدختسم ،مالسلا لجأ نم ةيسامولبدل يفي يروحمل اهرود يفي روطتلا ةدحتلما ممالا لصاوت
 Wa tuwāšilu al-Umam al-Muttaḥida at-taṭawwur fī
 dawrihā al-maḥwarī fī ad-diblūmāsiyya min ajli as-salām, mustakhdimatan adawāt muta‘addida
 li at-tafāwuḍ wa al-wisāṭa wa ta‘zīz at-ta‘āwun. “BMT tinchlik yo‘lidagi diplomatiya sohasida
 o‘zining markaziy rolini rivojlantirishda davom etmoqda, muzokara, vositachilik va hamkorlikni
 kuchaytirish uchun turli vositalardan foydalanmoqda.”

۴. ئىنچىكە بولۇپ، تانلىق سۆزلەرگە ئېھتىيات قىلىش لازىم. مەسىلەن، "ئاددىي دىپلوماتىيە پارلامېنتىنىڭ ئورنىدا مۇناسىۋەتلىرىنى يوقىتىش ۋە ھەمكارلىقنى چىقىرىۋېتىش" دېگەندەك سۆز ئىشلىتىش ئەبجۇبىي.

۵. ئىنچىكە بولۇپ، تانلىق سۆزلەرگە ئېھتىيات قىلىش لازىم. مەسىلەن، "ئاددىي دىپلوماتىيە پارلامېنتىنىڭ ئورنىدا مۇناسىۋەتلىرىنى يوقىتىش ۋە ھەمكارلىقنى چىقىرىۋېتىش" دېگەندەك سۆز ئىشلىتىش ئەبجۇبىي.

2. اتوصلا لقنلا (an-naql as-sawtī) – ‘fonetik ko‘chirish’

Nizomda xorijiy soʻz talaffuzini arab tovushlari orqali imkon qadar aniq koʻchirish deb belgilab qoʻyilgan, asosan tovush saqlanishiga urgʻu beriladi (ايلىل عل اقبىرعل ان جلل يل خا دل اظن). Oʻzlashmalardagi a tovushining o (transkripsiyasi – ā)ga aylanishi. Misollarga diqqat qiling: ingliz tilidan oʻzlashma boʻlgan ‘federal’ arab tili diplomatik terminologiyasiga فىدرالى fidrālī boʻlib qabul qilingan. Bu yerda

o'zlashmadagi so'z o'rtasida bo'lgan a tovushi o unlisiga aylanganiga guvoh bo'lamiz. Shu bilan birga grafik moslashuv jarayonini ham bosib o'tgan.

Xuddi shunday, ingliz tilidan kirgan 'sanction' 'sanksiya' termini arab diplomatik terminologiyasiga o'tganda سَنْكْشِنْ sänkshin sifatida qo'llanadi.

يَلْوَدْلَا نُونِ اقْلَلْ امْكَا مَتْنَا بَبْسَبْ قَلْوَدْلَا يَلْعَ قَدِيدَجْ عَيِ دَا صَتْ قَا تَانْ شَكْنِ اسْ عَيِ بَرْ غَلْ لَوْدَلْ تَضَرْفْ. Farādat ad-duwal al-gharbiyya sänkshenāt iqtisādiyya jadīda 'alā ad-dawla bisababi intihākīhā lil-qānūn ad-duwalī. "G'arb davlatlari xalqaro huquqni buzgani sababli davlatga yangi iqtisodiy sanksiyalar joriy qildi".

Bu yerda سَنْكْشِنْ تَانْ sänkshānāt inglizcha 'sanctions' so'zining arab tilidagi fonetik o'zlashgan shakli hisoblanadi. Arab tili akademiyasi tomonidan سَنْكْشِنْ sänkshin o'zlashma termini uchun — تابوق 'Uqūbāt ("sanksiyalar, jazo choralari") varianti taklif etiladi. Bu tilda sinonimiya hodisasining kelib chiqishiga asos bo'ladi.

قَلْوَدْلَا يَلْعَ تَابُوقْ عَنَّمْ أَلْ سَلْ جَمْ ضَرْفْ. Farāda Majlis al-Amn 'uqūbāt 'alā ad-dawla. "Xavfsizlik Kengashi davlatga sanksiyalar qo'lladi".

Butun dunyoda ko'pgina hollarda o'z shakli kabi ishlatiladigan xalqaro terminlar mavjud, masalan, 'visa' 'viza'. Ushbu termin arab tilida ikki joyda fonetik moslashuv jarayonini bosib o'tgan: birinchidan, v tovushi arab tiliga o'zlashayotgan o'z o'rnida f tovushiga aylangan, ikkinchidan so'z oxiridagi a tovushi ā ga aylanib, yozuvda ham o'z aksini topgan – اَزِيْفْ fīzā shaklida.

قَلْوَدْلَا لَوْخَدْ لَبَقْ اَزِيْفْ يَلْعَ لَوْصَحْلَا رِفَاسْمَلَا يَلْعَ بَجِي. Yajibu 'alā al-musāfir al-ḥuṣūl 'alā fīzā qabla dukhūl ad-dawla. "Sayohatchi davlatga kirishdan oldin viza olishi kerak."

Arab akademiyasi tomonidan ushbu 'viza' termini uchun rasmiy tasdiqlangan تَا'شِيرَا ta'shīra termini taklif qilingan va rasmiy hujjatlarda ishlatiladi.

تَالَابْ تَا'شِيرَاتْ دُكْهُلْ مِيْنْ مُمَاتْهِلِيْيَاتْ جَرَاخْلَا يَفْ كَلْمَلْ مَلْ تَايِلْ ثَمَمْ نَمْ لَوْخَدْ قَرِيْشَاتْ بَلْطْ. Talab ta'shīrat dukhūl min mumaththilīyāt al-mamlaka fī al-khārij. "Qirolikning xorijdagi vakolatxonalaridan kirish vizasiga ariza berish".

هِيَا كْهِدْمَاتُو مُكْكِيْنْ مِيْنْ قَرَاخْلَا قَرَاوْ نَمْ قَرْدَا صْ قَرِيْشَاتْ نَعْ مَالْ عَتْسَالَا نَمْ نَكْمَتْ قَدْخْ يَهْ. Hiya khidmatu mukkin min al-istifhām 'an ta'shīra ṣādīra min Wizārat al-Khārijīyya. "Bu Tashqi ishlar vazirligi tomonidan berilgan viza haqida ma'lumot olish xizmati hisoblanadi".

E'tiboringizni yana bir misolga qaratsak: arab diplomatik terminologiyasida fransuz tilidan kirgan 'attaché' 'attashe' (diplomatik va vakolatxonada muayyan soha bo'yicha mas'ul xodim) uchun اتَاشِيْهْ atāshīh shaklida o'zlashma termin ishlatiladi. Bu yerda ham yuqoridagi tartib ishlatilganini ko'rish mumkin, ya'ni so'z o'rtasiga tovush talaffuz normasi va grafik moslashuvga ko'ra o'zgarib, o'zlashgan.

يَسَامُولْ بَدَلْ عَامَتْ جَالَا يَفْ يَفَا قَتْثَلَا هِيْشَاتْ أَلَا كَرَاشْ. Shāraka al-atāshīh ath-thaqāfī fī al-ijtimā' ad-diblūmāsī. "Madaniy attashe diplomatik yig'ilishda ishtirok etdi."

Mazkur misolda fonetik o'zgargan o'zlashma diplomatik termin لْ al anqlik artiklini olib, grafik jihatdan yana boshqa shaklga kirib bormoqda.

إِسْتَاقْبَالَا رَقْمْ يَفْ يَرْكُوسْ عَالَا هِيْشَاتْ أَلَا رِيْفَسْلَا لَبَقْتَسَا. Istaqbala as-safīr al-atāshīh al-'askarī fī maqarr as-sifāra. "Elchi elchixona binosida harbiy attasheni qabul qildi."

Arab tili akademiyasi tomonidan ushbu diplomatik terminga مُلْهَاقْ mulḥaq varianti taklif qilingan bo'lib, rasmiy yozishmalar va darajalarda ishlatiladi:

إِسْتَاقْبَالَا وَزِيْرْ أَد-دِفَا' أَل-مُلْهَاقْ أَل-'ASKARĪ AL-FARANSĪ FĪ AS-SIFĀRA. "Mudofaa vaziri elchixonadagi Fransiya harbiy attashesini qabul qildi."

Ushbu مُلْهَاقْ mulḥaq so'zining ildizi لْ-قْ (l-ḥ-q) bo'lib, "qo'shilmoq", "birikmoq", "ergashmoq" ma'nolarini anglatadi. Asl ma'nosi "biriktirilgan", "ilova qilingan" degan ma'noni ifodalaydi.

اسنرف ٲيروممج ؤرافسب يركس عل قحلما ؤكرتشما تاوقل اءاق لبقسا. Istaqbala qā'id al-quwwāt al-mushtaraka al-mulḥaq al-askarī bisifārat Jumhūriyyat Faransā. "Qo'shma qo'shinlar qo'mondoni Fransiya Respublikasi elchixonasining harbiy attashesini qabul qildi."

3. الؤغلل اؤارءا (al-iqtirād al-lughawī) – 'leksik o'zlashtirish'

Nizomda leksik o'zlashtirish masalasining alohida ajratilganligi va unda shunday jumlar keltirilganligi سس ياقملاو ءافصاوملا زكرم سس ييقتلل ايل عل ؤيبر عل ؤنجلل يل خااا (ماظن (3 ص: 2020. طابرل:

«ؤيسامولبءلا ءااا طصملا يف ؤعئاش ؤرهظ يوغلل اؤارءا» Al-iqtirād al-lughawī zāhira shā'i'a fī al-muṣṭalaḥāt ad-diblūmāsiyya. "Leksik o'zlashtirish diplomatik terminlarda keng tarqalgan hodisadir".

Ayni shu tartib uchun quyidagi misolni keltirish mumkin: Ingliz tilidagi 'strategy' 'strategiya', 'strategik reja' termini uchun arab diplomatik terminologiyasida o'zlashma bo'lgan ؤيچي ءارءسا isīrātījiyya fonetik qo'shimcha qo'shilishi natijasida o'zlashgan deb baholash mumkin. Bu yerda ikki undoshdan oldin i o'ttirilgan bo'lib, g'arb tillariga xos bo'lgan ikki undosh ketma-ket kelgan o'zlashmalar orasiga yoki dastlabki undoshdan oldin bir unli tovush o'ttirilishi leksik birlik shakllantirilayotganda amal qiladi.

يل ءولاءا نواعءلل ؤءيچي ءارءسا ؤل ءولاءا ءعضو. Waḍa'at ad-dawla isīrātījiyya jadīda lil-ta'āwun ad-duwalī. "Davlat xalqaro hamkorlik uchun yangi strategiya ishlab chiqdi."

Yana bir misolni keltirish o'rinli bo'ladi: O'zlashmalardagi g tovushining ġ [g'oyin] (transkripsiyasi – gh)ga aylanishi. Xalqaro siyosiy terminlardan biri hisoblangan 'congress' 'kongress' o'zo'rnida arab tili diplomatik terminlari qatoriga künghris shaklida o'zlashgan. Bunda g tovushining arab tilida mavjud emasligi inobatga olinib, ġ (gh)ga almashtirilgan va bu holat yozuvda ham ifodalangan.

سرخن وءلا اما ؤمءل ك يكرم ال سس يئرل اقل. Alqā ar-ra'īs al-amrīkī kalima amāma al-küngrīs. "Amerika prezidenti Kongress oldida nutq so'zladı".

Arab tili akademiyasi tomonidan bu terminning rasmiy dubleti sifatida ؤيچي ءارءسا سءلجم majlis tashrī'ī 'qonunchilik kengashi' birikma termini berilgan va eng asosiysi, taklif qilingan variantlar ham OAVdagi materiallarda ularni qo'llab turadi.

ؤل وطم ءاشقانم ءعب نون اقل ؤورشم يچي ءارءسا سءلجم ارق. Aqarra al-majlis at-tashrī'ī mashrū' al-qānūn ba'da munāqashāt muṭawwala. "Qonunchilik kengashi uzoq muhokamalardan so'ng qonun loyihasini tasdiqladi".

4. ؤي ءووصل ؤمچرءلا (at-tarjama aṣ-ṣawtiyya) – 'fonetik transliteratsiya'

Nizomda bu masala alohida ko'rsatilgan va quyidagi tartib bilan aks etgan ؤنجلل يل خااا (ماظن (3 ص: 2020. طابرل سس ييقتلل ايل عل ؤيبر عل:

ؤي ءولاءا ءامظنملاو ءاسسؤملا ءامسا يف ؤي ءووصل ؤمچرءلا مءءسء. Tustakhdamu at-tarjama aṣ-ṣawtiyya fī asmā' al-mu'assasāt wa al-munazzamāt ad-duwaliyya. "Fonetik transliteratsiya xalqaro tashkilotlar va muassasalar nomlarida qo'llanadi."

Arab diplomatik terminologiyasida ؤي ءووصل at-tarjama aṣ-ṣawtiyya, ya'ni "fonetik transliteratsiya" alohida usul sifatida muhim o'rin tutadi. Bu usul, asosan, xorijiy atamaning ma'nosini arab tiliga tarjima qilish orqali emas, balki uning talaffuzini arab grafikasi va fonetik tizimiga moslashtirish orqali qabul qilishni anglatadi. Bunday holat ayniqsa xalqaro tashkilotlar, muassasalar, dasturlar, agentliklar va texnik-diplomatik nomlarda ko'p uchraydi. Ko'pincha bitta matnda ham arabiy yozuvda, ham xalqaro qabul qilingan qisqartma shaklida mavjud.

UNESCO → وءس يئوي (Yūniskū)

ؤيسن وءلا ؤس يئرل (UNESCO) «وءس يئوي» ؤفاقءلاو مل عل او ؤيبرءلل ؤءءمءلا مءال ؤمظنم ءچرءا. Adrajat Munazzamat al-Umam al-Muttaḥida li-t-Tarbiya

wa-l-‘Ilm wa-th-Thaqāfa “Yūniskū” (UNESCO) al-harīsa at-tūnisiyya ‘alā qā’imat at-turāth al-‘ālamī ghayr al-māddī. “Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ta’lim, fan va madaniyat tashkiloti — ‘YuNESKO’ (UNESCO) Tunis harissasini nomoddiy jahon merosi ro‘yxatiga kiritdi.”

Bu misolda tashkilot nomi uch xil shaklda berilgan: *قفاقثل او مل عل او قى بر تل ل قد ح تم ل م م أ ل ا ق م ظ ن م* — to‘liq arabcha ma’noviy tarjima; *يونسكوي* Yūniskū arab yozuvidagi fonetik transliteratsiya; UNESCO — xalqaro lotincha qisqartma. Demak, arab OAV matnida fonetik o‘zlashma va xalqaro qisqartma birgalikda qo‘llangan.

UNICEF → *فيسينوي* (Yūnīsīf) UNICEF ham xuddi shunday usulda o‘zlashtirilgan. Uning arabcha shakli: *ق ف و ف ط ل ل قد ح تم ل م م أ ل ا ق م ظ ن م* munazzamat al-umam al-muttaḥida li-ṭ-ṭufūla. Unda so‘zning fonetik tuzilishi saqlangan: *yu-ni-sīf*. Bu yerda arab tiliga xos bo‘lmagan qisqartma grafik jihatdan arab alifbosiga moslashtirilgan. Shu bilan birga, termin xalqaro maqomini yo‘qotmagan. Quyida UNICEF atamasi uchun OAV uslubiga yaqin, rasmiy-axborot matnidan olingan misol:

300 و فال أ 9 و ح ن ل ي ج س ت ، ت ب س ل ا م و ي ل ا ، (فيسينوي) ق ف و ف ط ل ل قد ح تم ل م م أ ل ا ق م ظ ن م ت ن ل ع ا ق م ظ ن م . *A’lanat Munazzamat al-Umam al-Muttaḥida li-t-ṭufūla (Yūnīsīf), al-yawm as-sabt, tasjīla naḥwī tis’ati ālāf wa-thalāthi mi’ati ḥālatin min sū’i taghdhiya ḥādd bayna al-atfāl dūna sinn al-khāmisa fī Qitā’ Ghazza.* “Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bolalar jamg‘armasi — YuNISEF, shanba kuni G‘azo sektorida besh yoshgacha bo‘lgan bolalar orasida 9 ming 300 ga yaqin og‘ir to‘yib ovqatlanmaslik holati qayd etilganini ma’lum qildi.”

Bu misolda UNICEF atamasi arab tilida *يونسيف* yūnīsīf sof ma’noviy tarjima emas, balki fonetik transliteratsiya natijasidir. Ya’ni inglizcha xalqaro qisqartmaning talaffuzi arab yozuvi vositalari orqali ifodalangan. Shu bilan birga, matnda atamaning to‘liq arabcha izohi ham keladi: *ق ف و ف ط ل ل قد ح تم ل م م أ ل ا ق م ظ ن م* munazzamat al-umam al-muttaḥida li-ṭ-ṭufūla “Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bolalar jamg‘armasi/bolalar tashkiloti”. Demak, jurnalistik matnda ikki usul birlashgan: avval semantik izoh, keyin qavs ichida xalqaro nomning arablashgan shakli.

Intelsat → *تاسلتن* (Intilsāt) Bu xalqaro sun’iy yo‘ldosh aloqasi tizimi/tashkiloti nomining arabcha fonetik shaklidir (“International Telecommunications Satellite Organization” “Xalqaro telekommunikatsiya sun’iy yo‘ldoshi tashkiloti”).

902-تاسلتن ا ت ا ل ا ص ت ا ل ا ر م ق ا ل م ا ح ... ل ل -44 ن ا ي ر ا خ و ر ا ص ن ا ق ي س ن ر ف ل ا س ي ب س ن ا ي ر ا ق ك ر ش ت ن ل ع ا . *a’lanat sharikat aryān spays al-faransiyya anna šārūkh aryān-44 l... ḥāmilan qamar al-ittiṣālāt intilsāt-902.* “Fransiyaning Arianespace kompaniyasi Ariane-44L raketasi Intelsat-902 aloqa sun’iy yo‘ldoshini olib uchganini ma’lum qildi.”

Bu misolda 902-تاسلتن intilsāt-902 shakli OAV matnida sun’iy yo‘ldosh nomi sifatida qo‘llangan. Bu sun’iy yo‘ldosh Yevropa, Afrika, Osiyo, Yaqin Sharq va Avstraliya hududlarida telefon va ma’lumot uzatish xizmatlarini ta’minlashi qayd etilgan. *تاسلتن* intelsat fonetik o‘zlashma hisoblanadi. Bu yerda so‘zning ma’nosi arabchaga tarjima qilinmagan, balki uning xalqaro talaffuzi arab grafikasi orqali ifodalangan.

NATO → *وتان* (Nātū) / *وتانل* (An-Nātū) Ingliz tilidagi diplomatik-siyosiy abbreviatura hisoblanadi: “North Atlantic Treaty Organization” “Shimoliy Atlantika shartnomasi tashkiloti”. Arabchada ushbu abbreviaturaga *ق ف ل ح ق م ظ ن م* Munazzamat Ḥilf Shamāl al-Aṭlasī. Ammo arab tilida, odatda rasmiy hujjatlar yoki OAVda arabcha shakli bilan bir vaqtda, inglizcha qisqartmaning arabiy transliteratsiyasi bilan yozilganining guvohi bo‘lish mumkin:

ل م ت م م س س ا ي ف ا ئ ي ش (وتانل) ي س ل ط ا ل ا ل م ش ق ف ل ح ق م ظ ن م ر ي غ ت م ل Lam tughayyir munazzamat ḥilf shamāl al-aṭlasī (an-nātū) shay’an fī usus muhimmatihā. “Shimoliy Atlantika shartnomasi tashkiloti — NATO o‘z vazifasining asosiy tamoyillarida hech narsani o‘zgartirmadi”.

Ayrim o‘rinlarda arabcha matnda inglizcha varianti ham ishlatilgan variantlar uchraydi:

№ 7-36

و āsyān terminida soʻzida toʻvushning choʻziqligini belgilaydi. Grafik nuqtayi nazardan, yūnīsīf shaklida arab tili uchun tabiiy boʻlgan uzun unlilar vositasida talaffuz barqarorlashtiriladi: /ū/ toʻvushini, esa /ī/ toʻvushini beradi. Bu holat arab tilida xorijiy qisqartmalarni yozishda keng uchraydi, chunki arab grafikasida qisqa unlilar odatda yozilmaydi, ammo xalqaro atamalarni aniq oʻqish uchun uzun unli harflardan foydalaniladi.

- Toʻrtinchidan, fonetik oʻzlashgan terminlar arab tiliga kirgandan keyin grammatik jihatdan moslashadi. Ularga al (al) aniqlik artikli qoʻshiladi: an-nātū, al-intirbūl. Shuningdek, ular izofali birikmalarda ishlatiladi: duwal ūbak, qimmat āsiyān, qamar intilsāt, hīlf an-nātū. Morfologik jihatdan yūnīsīf arab tilida yasama soʻz emas. U arabcha ildiz-vazn tizimiga kirmaydi, yaʼni unda arab tiliga xos uch undoshli oʻzak yoki vazn modeli yoʻq. Shu sababli u dakhīl - “oʻzlashma soʻz” sifatida qaraladi. Biroq matnda unga arabcha grammatik vositalar qoʻshilishi mumkin: yūnīsīf shaklida al aniqlik artikli qoʻshiladi; birikmasida esa u izofali yoki izohlovchi birlik sifatida ishlatiladi. Bu holat atamaning arab tiliga faqat yozuvda emas, balki sintaktik jihatdan ham moslashganini koʻrsatadi.

- Beshinchidan, OAV matnlarida koʻpincha maʼnaviy tarjima + fonetik transliteratsiya modeli qoʻllanadi:

- o NATO;
- o (لو برتن إل) munazzamat ash-shurṭa al-jināʾiyya ad-dawliyya (al-intirbūl / al-interpol) – Interpol;
- o OPEK;

Morfologik bosqichda biror tildan oʻzlashayotgan termin qaysi soʻz turkumiga oid boʻlsa, oʻzlashtiruvchi tilda oʻsha soʻz turkumiga oid grammatik kategoriyalarga moslashadi. Masalan, muayyan termin ot soʻz turkumiga oid boʻlsa koʻplik kategoriyasi, otdan soʻz yasash usullariga, sifat soʻz turkumiga oid boʻlsa, sifatlarning qiyosiy va orttirma darajasi va soʻz yasash modellariga, feʼlga tegishli boʻlsa, feʼlning soʻz yasash, zamon, mayl va nisbat kategoriyalariga moslashadi.

Arab tilidagi diplomatik terminologiyada grammatik jihatdan oʻzlashgan birliklar alohida qatlamni tashkil qiladi. Bunday terminlarda xorijiy manbadan kirgan soʻz arab tilining grammatik qonun-qoidalariga moslashtiriladi. Yaʼni, termin arab tiliga kirgach, unga arabcha koʻplik qoʻshimchalari qoʻshiladi, nisbat yasovchi affikslar ishlatiladi yoki u izofa va birikma shakllarida qoʻllanadi. Shu tariqa oʻzlashma birlik arab tilining ichki grammatik tizimiga moslashadi. Arab tilshunosligida bu hodisa...

Xulosa. Bunday misollardan koʻrinadiki, fonetik transliteratsiya arab diplomatik tilida bir necha vazifani bajaradi:

Birinchidan, u xalqaro tashkilot yoki muassasaning asl nomini saqlab qoladi. Semantik jihatdan esa, masalan, atamasi oʻzining xalqaro institutsional maʼnosini saqlaydi. U oddiy “bolalar tashkiloti” emas, balki aniq bir xalqaro tashkilot - UNICEFni anglatadi. Shuning uchun arab OAVida koʻpincha avval māl qmṭn kabi tushuntiruvchi nom beriladi, keyin yūnīsīf shakli ishlatiladi. Birinchi shakl oʻquvchiga mazmunni ochib beradi, ikkinchi shakl esa xalqaro tanilgan nomni saqlaydi.

Ikkinchidan, terminni arab yozuviga moslashtirib, uni arab tilidagi rasmiy matnlarda qoʻllash imkonini beradi.

Uchinchidan, xalqaro kommunikatsiyada tushunmovchilikning oldini oladi, chunki UNESCO, UNICEF, Intelsat kabi nomlar butun dunyoda bir xil taniladi.

Shu jihatdan, fonetik transliteratsiya arab diplomatik terminologiyasini boyitishning muhim manbalaridan biri hisoblanadi. U orqali arab tili xalqaro siyosiy, huquqiy, iqtisodiy va texnik

sohalarda paydo bo'layotgan yangi nom va atamalarni o'z tizimiga kiritib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Al-Qinai, J. B. S. (2000). Morphophonemics of loanwords in Arabic. *Studies in the Linguistic Sciences*, Vol. 30, no. 2, pp. 1–25.
2. An-Nizām ad-Dākhilī lil-Lajna al-'Arabiyya al-'Ulyā lit-Taḡyīs. (2020). Markaz al-Muwāṣafāt wa-l-Maqāyīs. Ar-Ribāt, p. 3. (طاب رل س ي ي ا ق م ل ا و)
3. International Organization for Standardization. (n.d.). ISO Standard 4118. Available at: <https://www.iso.org/standard/4118>
4. United Nations Arabic Portal. (n.d.). Diplomacy for Peace. Available at: <https://www.un.org/ar/peaceandsecurity/diplomacy-for-peace>
5. United Nations Arabic Portal. (n.d.). International Day of Parliamentarism. Available at: <https://www.un.org/ar/observances/parliamentarism-day>
6. United Nations Security Council. (n.d.). Sanctions Subsidiary Organs Committee. Available at: <https://main.un.org/securitycouncil/ar/content/repertoire/sanctions>
7. United Nations Development Program (UNDP) Arabic Portal. (n.d.). Available at: <https://www.undp.org/ar/arab-states>
8. United Nations News Arabic. (n.d.). Available at: <https://news.un.org/ar/>
9. Ministry of Foreign Affairs of Saudi Arabia (MOFA). (n.d.). Visa Services Portal. Available at: <https://visa.mofa.gov.sa/>
10. Ministry of Foreign Affairs of Saudi Arabia (MOFA). (n.d.). Electronic Services. Available at: <https://www.mofa.gov.sa/ar/eservices/>
11. Saudi Press Agency (SPA). (n.d.). Official News Portal. Available at: <https://www.spa.gov.sa>
12. Al Jazeera Arabic. (n.d.). News Portal. Available at: <https://www.aljazeera.net/>
13. Watson, J. C. E. (2002). *The Phonology and Morphology of Arabic*. Oxford: Oxford University Press, XIII, 307 p.